

ТЕМА 12. НАЦІЯ

- 1. Поняття «нація». Нація як соціальний Інститут.**
- 2. Нація етнічна та нація політична.**
- 3. Світовий досвід націєтворення. Нація і націоналізм.**
- 4. Формування політичної нації в Україні**

1. Поняття нації.

Слово „нація” походить від латинського *natio* (рід, плем'я). Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст і, до певної міри, – відповідний соціальний контекст – у Давньому Римі „націями” називали групи чужинців з певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. У своїх промовах Цицерон називав „націями” віддалені і „варварські” народи. Відповідно, суспільний статус представників такої групи був нижчий, аніж у громадян Римської республіки. Згодом поняття „нація” почали ототожнювати здебільшого з місцем народження. Це сталося після 212 р., коли статус громадян Римської імперії дістали всі особисто вільні її жителі.

Середньовіччя успадкувало і саме слово, і деякі його семантичні нюанси. Спочатку в історичних хроніках воно вживалося тоді, коли йшлося про віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою. Досить поширеним слово „нація” у середні віки було також в університетах, передусім серед студентських спільнот. Студентські „нації” склалися за принципом спільного географічного походження та мови. В Паризькому університеті уже в 1220 р., наприклад, існували „нація Франції”, „нація Німеччини”, „нація Пікардії”, „нація Нормандії”. В Болонському університеті існувало тридцять п'ять націй студентів та викладачів. У Оксфордському університеті офіційно був визнаний поділ студентів на „південну” та „північну” нації.

На думку американської дослідниці Л. Грінфелд, приблизно в XVI ст. відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна „нація”. В Англії його почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова „народ”.

Найголовніші риси нації:

- спільні міфи та історична пам'ять;
- спільна масова, громадянська культура;
- єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території;
- національна ідея (яка включає політичну програму розвитку спільноти);
- першість національного в ієрархії ідентичностей спільноти.

Наперекір твердженням багатьох українських вчених мова не належить до ключових ознак нації і ми знаємо багато прикладів дво- та тримовних націй (швейцарці, бельгійці, фіни, канадці, індійці та інші). Ті вітчизняні

вчені, які визначають націю як мовно-культурну та кровно-споріднену спільноту, послуговуються концепцією примордіалізму, що зазнала інтелектуальної поразки ще у 1980-х рр.

2. Етнічна та громадянська нації

Чинна сьогодні Конституція України, прийнята 1996 р., видана від імені українського народу – громадян України всіх національностей. Це чітке визнання загальноприйнятого принципу громадянської нації, який стосується не тільки етнічних українців. Щоправда вже у самій Конституції цьому підходу суперечить стаття 11, за якою націю трактовано не як політичне, а як етнічно-культурне утворення. У ній сказано: „Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”. Тут „українська нація” – це однозначно не громадяни України всіх національностей, а тільки етнічні українці, яким протиставляються інакші етнічні групи, тобто росіяни, кримські татари, поляки, євреї та інші.

Громадянська нація походить від Американської та Французької революцій, що заклали основи розуміння модерної нації, як політичного добровільного об'єднання. Політична нація виходить за станові межі, ґрунтується на принципах народного суверенітету, рівності, демократії. Натомість етнічна або культурна нація ґрунтується на спільній історії, мові, культурі, релігії та інших, так званих, об'єктивних ознаках. Цей принцип служить ідеологам спільнот, що не мають власної державності, підтвердженням того, що вони теж можуть стати політично незалежними. Однак зі здобуттям незалежності закономірним є перетворення етнічної нації у політичну (громадянську). Якщо цього не відбувається, тоді держава має низку проблем із інтеграцією своїх етнічних меншин до культурного простору титульної нації. Сьогодні за даними соціологічних досліджень більшість українців прихильні до громадянської моделі нації.

3. Світовий досвід націєтворення. Нація і націоналізм.

Для багатьох національних держав існувала нагальна проблема продовження націєтворення вже використовуючи інституційні механізми. Така проблема існувала принаймні у тих націй, які запізнилися із творенням своєї держави (Італія, Німеччина зокрема). Відомий італійський ідеолог д'Адзельйо зазначив із цього приводу: „ми створили Італію, тепер треба створити італійців”. Саме винахід традиції і допоміг сконструювати національну ідентичність у широких мас населення, яких вона ще не зачепила.

Іншою причиною традицієтворення стала нова політична практика управління державою в умовах демократії. У державах де буржуазія віч-навіч зіткнулася з потребою керувати за допомогою засобів політичної демократії потрібно було сконструювати альтернативну „громадянську релігію” (яка замінила б попередню релігійну ідентичність). Особливу роль у винайденні традицій відграла стандартизована система освіти, саме вона перетворила „селян на французів”. Був вироблений такий зміст підручників,

який мав не лише перетворити селян на французів, а й французів на добрих республіканців. 1880 р. у Франції починається постійне святкування національного свята – Дня взяття Бастилії. Ще однією новацією традицієтворення стає масове зведення статуй. Найпопулярнішим монументом став пам'ятник самій республіці, зображеної у формі Маріанни. При цьому дуже мало вшановувалися історичні постаті Франції. Почасти це обумовлювалося тим, що історія Франції більше роз'єднувала ніж об'єднувала націю (Людовік XI, Дантон, Робесп'єр, Мірабо). Тому на відмінну від США та багатьох інших держав французька республіка утрималася від культу батьків-засновників. Вона віддала перевагу загальним символам: триколор, девіз (свобода, рівність і братерство), Марсельєза та символ власне республіки – образ Маріанни. Моделлю для зображення Маріанни завжди був хтось із популярних французьких жінок (Брижит Бардо у 1960-х рр., Мірей Матьє у 1970-х рр., Катрін Ден'єв у 1980 рр., Летиція Каста і Евелін Тома у 2000-х рр.).

Німці теж витворили свій образ, що відповідав образу войовничої Германії – дойче Міхель. Його образ підкреслював простакуватість і простодушність, з яких легко користувалися крутії-чужоземці, й водночас фізичну силу, зібравши яку, він, коли остаточно прокинеться, зруйнує їхні шахрайські підступи і скине їхню владу. Міхель здається засадничо був античужинським образом як і більшість винайдених традицій у Німеччині в епоху Другого рейху.

Німцям як і багатьом іншим народам, що довгий час боролися за свою державу було набагато легше самовизначитись через те, проти чого вони виступали ніж через те, чим вони були (таким націям простіше визначити хто є їхніми ворогами ніж ким є вони самі). Тому традицієтворення в Другому рейху носило античужинський характер. Зокрема одним із головних національних свят стало кількадедне святкування торжества німецької військової сили під Седаном. На знак цієї перемоги в усіх школах проводилися масові кількаденні дійства, в процесі яких хлопчики крокували маршем, на честь перемоги було побудовано Алею слави у Берліні. Таким чином у процесі винайдення традицій німці акцентували основну увагу на образі зовнішнього ворога. Ним стали французи.

Серед культурних чинників націотворення одним із найважливіших була кодифікація національних мов. У XIX – XX ст. простежується масштабна стандартизація та масове впровадження національних мов. XIX століття стало золотою ерою філології, лінгвістики та літератури. У 1789–1794 рр. з'являється шеститомний словник російської мови. У 1792 р. вийшла історія чеської мови і літератури. У 1814 р. Вук Караджич опублікував словник сербської мови. Починаючи з 1819 р. знамениті своїми публікаціями казок брати Якоб і Вільгельм Грімм розпочали працю у галузі граматики й історії німецької літературної мови. У 1823 р. вийшов двотомний словник англійської мови Вебстера (у США). У 1846–1848 рр. норвезький просвітник І. Аазен видав норвезьку граматику і словник. У XIX столітті літературними мовами стали словенська, сербо-хорватська, болгарська, фінська, українська.

Якщо у державних етносів процес лінгвістичного впорядкування здійснювався за підтримки держави і не викликав особливих проблем, то народи, які своєї держави не мали змушені були самотужки справлятися із проблемою вироблення своєї літературної мови. Саме у цих народів мовні реформатори перетворювалися подекуди на „батьків нації”.

Ще одним важливим аспектом націотворення було конструювання власної історії. В першій половині ХІХ ст. з'являються багатотомні історії Франції, Німеччини та Англії. У Російській імперії, що перейняла дух часу теж були започатковані археографічні розвідки. Друга половина ХІХ ст. – початок ХХ – це період справжньої зливи національних історій, кожна з яких по своєму легітимізувала право націй на політичне буття. Ф. Гізо, А. Мартен, О. Тьєрі у Франції, Т. Маколей, Дж. Грін, Г. Мейн, в Англії; Г. Адамс, Дж. Госмер у США; Й. Дройзен, Ф. Дальман, Г. Трейчке в Німеччині; К. Троя, Ч. Бальбо, П. Віллари в Італії, М. Погодін – в Росії.

Ще один фактор націогенези в ХІХ ст. – це цілеспрямована консолідація народів шляхом їх залучення до політики.

Поняття „**націотворення**” – це переклад англійського слова nation-building. Тоді як англійське слово може означати і створення держави, і нації, в німецькій і українській мові виникнення держави і виникнення нації – це зазвичай окремі поняття. За хибним примордіалістським розумінням українська нація існувала ще в добу Середньовіччя. Надалі вона була пригноблена іншими народами і потім „відроджувалася”. Тому в українському випадку довгий час не використовувався термін націотворення, його заміняла хибна категорія „національне відродження”. Однак насправді нація виникає у ХVІІІ ст. у процесі Французької революції. До цього такої спільноти не існувало. Тому українці ніколи не переживали процес „національного відродження”, вони здійснювали націотворення. Це усвідомлювали навіть лідери ОУН, найвпливовіший журнал яких носив символічну назву „Розбудова Нації”.

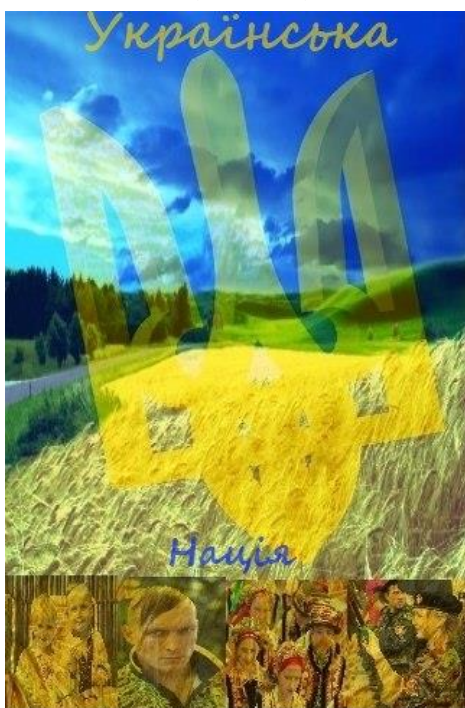
Найпоследовніше процес націотворення у Східній Європі описує М. Грох (його триступенева схема стадій „А”, „В” і „С”). Вчений розуміє націю як штучно сконструйовану інтелектуальними і політичними елітами масову політичну спільноту. Станом на сьогодні маємо тільки одну працю, що дає повний виклад українського націотворення. Вона належить британському політологу Ендрю Вілсону: „Українці. Несподівана нація”.

Нація і націоналізм

Оскільки нація значною мірою є штучним інтелектуальним конструктом, продуктом цілеспрямованої дії еліт, то націоналізм є тою політичною ідеологією, яка змагала за створення нації. Як часто трапляється, будь-яким політичним змінам передують інтелектуальні обґрунтування того, як ці зміни слід втілювати. Націоналізм у ХVІІІ ст. і був такою ідеологією, що сформувала основні принципи формування націй. На думку Г. Кона першими у світі націоналістами слід вважати французьких та англійських просвітників (Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж. Руссо, Т. Гобс, Дж. Локк). Саме вони заперечили середньовічну теорію божественного походження

королівської влади і висунули концепцію національного суверенітету. Тому англійська та французька революція відбувалися під гаслами встановлення народного суверенітету, який мав замінити королівсько-дворянський. Цей перший в історії людства націоналізм змагав за юридичну рівність всіх громадян, їх права та свободи в державі.

Однак, поширюючись на схід Європи, націоналізм набув рис шовіністичної ідеології, що відкидала ідею про громадянську націю і рівність всіх її членів незалежно від етнічного походження. Український націоналізм у своїх радикальних виявах теж набув ксенофобського забарвлення, обстоюючи тоталітарну модель державності. Особливою прихильністю до останньої відзначалася ОУН. Водночас, рисами ліберального націоналізму, в дусі кращих ідеалів Просвітництва, характеризувалася державницька ідеологія ЗУНР, а згодом – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

Проблеми формування політичної нації в Україні

Станом на сьогодні українці залишаються неформованою громадянською нацією. Це є наслідком тривалого періоду бездержавного статусу народу. Створивши незалежну державу у 1991 р. ми повинні перейняти формулу італійського націоналіста д'Адзельйо: „ми створили Італію, а тепер потрібно створити італійців”. Звісно українців створювати не потрібно, наша нація вже існує. Однак можемо визначити кілька ключових проблем, які українській владі потрібно вирішити на шляху до завершення формування громадянської нації. До них належать: – національна консолідація всіх громадян країни (соціологічні дослідження засвідчують недостатній рівень патріотизму українців); – інтеграція угорської, ромської, кримсько-татарської та деяких інших етнічних груп, які залишаються поза межами українського суспільства; – вирішення мовної проблеми; – подолання регіональної домінанти в ідентичності мешканців Донбасу, Криму та Закарпаття; – формування в більшості українців толерантного ставлення до етнічних і національних меншин.